

بررسی و تحلیل آیات مربوط به حقوق بشر در قرآن

مریم صالح زاده^۱

چکیده

این پژوهش با عنوان «بررسی و تحلیل آیات مربوط به حقوق بشر در قرآن»، به روش تحلیلی و توصیفی به بررسی و تحلیل آیات قرآن در زمینه حقوق بشر و ارتباط آن‌ها با اصول مدرن حقوق بشری می‌پردازد. در این پژوهش، به شناسایی آیات مرتبط با حقوق بشر و تحلیل مضامین آن‌ها پرداخته می‌شود تا درک بهتری از حقوق انسانی در اسلام به دست آید. هدف از پژوهش حاضر، شناسایی و تحلیل آیات قرآن کریم در زمینه حقوق بشر به منظور تبیین اصول حقوق بشری در اسلام و ارتباط آن‌ها با استانداردهای مدرن حقوق بشر است. ضرورت انجام این پژوهش به اهمیت فهم و تفسیر صحیح آیات قرآن در زمینه حقوق بشر و تأثیر آن بر جامعه امروز مربوط می‌شود، چرا که درک صحیح این آیات می‌تواند به بهبود وضعیت حقوق بشر در جوامع اسلامی کمک کند. پژوهش حاضر از نوع کیفی است و بر مبنای تحلیل متون دینی و تفسیر آیات قرآن و احادیث صورت گرفته است. داده‌های پژوهش شامل آیات قرآن کریم، تفسیرهای مختلف، احادیث و روایات ائمه معصومین (علیه السلام) و منابع مرتبط با حقوق بشر است. همچنین، مقالات و کتب معتبر در این زمینه نیز مورد استفاده قرار گرفته است. نتایج نشان می‌دهد که آیات مختلفی از قرآن به طور مستقیم به حقوق بشر اشاره دارند، از جمله آیات مربوط به کرامت، عدالت، آزادی، حقوق زنان و حق حیات. تفسیرهای مختلف از آیات قرآن می‌تواند به برداشت‌های متفاوتی از حقوق بشر منجر شود. اصول حقوق بشر در قرآن با اصول مدرن حقوق بشر هم‌خوانی دارند، اما چالش‌هایی مانند عدم وجود یک رویکرد واحد در تفسیر آیات و تأثیرات فرهنگی و اجتماعی بر تفسیرها وجود دارد.

واژگان کلیدی: تفسیر آیات، حقوق اساسی، حقوق بشر، قرآن کریم

* طلبه پایه ۵ سطح دو، حوزه علمیه‌ی رضویه خمینی‌شهر - اصفهان؛ ایمیل: a.amir1389.com@gmail.com

مقدمه

حقوق بشر به عنوان مجموعه‌ای از اصول و قواعدی که به حفظ کرامت انسانی و تأمین حقوق اساسی افراد پرداخته و در سطح جهانی پذیرفته شده است، در دنیای معاصر از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این مفهوم نه تنها در متون قانونی و بین‌المللی، بلکه در متون دینی نیز ریشه دارد. در قرآن و احادیث، گفتمان حقوق بشری به وضوح موجود است و در قرن اول و دوم هجری توسط ائمه معصومین (علیه السلام) با تاسیس علم فقه به نظام منسجم حقوقی درآمد.

با توجه به اینکه قرآن به عنوان منبع اصلی آموزه‌های اسلامی شناخته می‌شود، بررسی آیات مرتبط با حقوق بشر می‌تواند به درک بهتر این مفهوم کمک کند. اما تفسیر آیات قرآن در زمینه حقوق بشر با چالش‌هایی همراه است. برخی از تفسیرها ممکن است با اصول مدرن حقوق بشر هم‌خوانی نداشته باشند و تفسیرهای مختلف از یک آیه خاص می‌تواند منجر به برداشت‌های متفاوتی از حقوق بشر شود. تحقیقات قبلی نشان می‌دهد که آیات قرآن به طور مستقیم به حقوق بشر اشاره دارند، اما تفسیرهای مختلف از آن‌ها می‌تواند به برداشت‌های متفاوتی منجر شود. برای مثال، آیات مربوط به عدالت و انصاف در قرآن می‌تواند به عنوان مبنایی برای حقوق بشر در نظر گرفته شود، اما تفسیرهای مختلف از این آیات می‌تواند نتایج متفاوتی به همراه داشته باشد.

ضرورت این تحقیق به اهمیت فهم و تفسیر صحیح آیات قرآن در زمینه حقوق بشر و تأثیر آن بر جوامع اسلامی مربوط می‌شود. در بسیاری از جوامع، آموزه‌های دینی نقش مهمی در شکل‌گیری نگرش‌ها و رفتارها دارند. بنابراین، تحلیل آیات قرآن و تأثیر آن‌ها بر حقوق بشر می‌تواند به درک بهتر از چگونگی پذیرش این مفاهیم در جوامع مسلمان کمک کند.

هدف این تحقیق، بررسی و تحلیل آیات قرآن در زمینه حقوق بشر به منظور شناسایی چالش‌ها و فرصت‌های موجود در این حوزه و ارائه راهکارهایی برای انطباق آموزه‌های دینی با اصول مدرن حقوق بشر است.

این تحقیق می‌تواند به پژوهشگران، فعالان حقوق بشر و سیاست‌گذاران اطلاعات مفیدی ارائه دهد و به روشن شدن ابهامات موجود در این زمینه کمک کند.

در نهایت باید اذعان نمود که مقاله حاضر به دنبال بررسی و تحلیل آیات قرآن در زمینه حقوق بشر است تا به یک درک جامع و علمی از این موضوع دست یابد. با توجه به چالش‌ها و انتقادات موجود، این تحقیق می‌تواند به روشن شدن بسیاری از ابهامات کمک کند و به ایجاد دیالوگ‌های سازنده در زمینه حقوق بشر و دین منجر شود. با توجه به آنچه بیان شد، این مقاله در صدد پاسخگویی به سؤالات زیر است: کدام آیات قرآن به‌طور مستقیم به حقوق بشر اشاره دارند و چه مضامینی را در این زمینه مطرح می‌کنند؟ چگونه تفسیرهای مختلف از آیات قرآن می‌تواند به برداشت‌های متفاوتی از حقوق بشر منجر شود؟ آیا اصول حقوق بشر در قرآن با اصول و مفاهیم مدرن حقوق بشر هم‌خوانی دارند؟ چالش‌ها و محدودیت‌های موجود در تفسیر آیات قرآن در زمینه حقوق بشر چیست؟ آیا آموزه‌های قرآن در زمینه حقوق بشر می‌توانند به‌عنوان مبنایی برای توسعه سیاست‌های حقوق بشری در کشورهای اسلامی استفاده شوند؟

۱. مفهوم شناسی

در ادامه به بیان معنای لغوی و اصطلاحی واژگان حق و بشر و حقوق بشر داخه می‌شود:

۱-۱. معنای حق: حق از نظر لغوی:

۱. ثابت (نقیض باطل)^۱.

۲. حق به معنای توانایی و اختیار قانونی افراد^۲.

۳. عدل، انصاف^۳.

حق از نظر اصطلاحی:

حقوق (جمع) حق مجموعه مقرراتی است که در زمان معین بر جامعه‌ای حکومت می‌کند. تا آن‌جا که

تاریخ به یاد دارد انسان همواره در بند این‌گونه الزام‌ها بوده است^۴.

برخی نیز گفته‌اند که دانش قانون را حقوق می‌گویند که منظور همان علم حقوق است^۵.

^۱. مدرس، حقوق فطری یا مبانی حقوق بشر، ص ۱۰۹.

^۲. واحدی، مقدمه علم حقوق، ص ۲۷.

^۳. معین، فرهنگ معین، ذیل واژه حق.

^۴. کاتوزیان، فلسفه حقوق، ج ۱، ص ۲۸.

^۵. جعفری لنگرودی، ۱۴۰۲، مقدمه عمومی علم حقوق، ص ۳۷.

بنابراین حقوق، مجموعه قواعد، نظام‌ها و مقرراتی است که برای تنظیم روابط افراد و استقرار نظم وضع گردیده و دارای ضمانت اجرایی کافی و مؤثر است.^۱

۱-۲. معنای بشر: بشر از نظر لغوی به معنای انسان است.^۲

بشر از نظر اصطلاحی از دیدگاه اسلام انسان موجودی ارزشمند است که باید به عنوان یک موجود با شعور و دارای اراده و اختیار و به دیده احترام به او نگریست. حقیقت بشر، همان فطرت مصون از تبدیل و تغییر است که در اثر ارتباط با خصوصیت‌های اقلیمی گوناگون خواهد بود.^۳

۱-۳. مفهوم حقوق بشر: «حداقل حقوقی که خداوند به انسان از آن جهت که انسان است و فارغ از رنگ، نژاد، زبان، ملیت، جغرافیا، اوضاع و احوال متغیر اجتماعی یا میزان قابلیت و صلاحیت ممتاز و فردی او اعطا کرده است»^۴.

۲. مبانی حقوق در اسلام

مبانی حقوق در اسلام به عنوان ریشه همه احکام تشریعی، اعم از حقوقی و غیرحقوقی، در فطرت انسان نهفته است که به صورت بالقوه وجود دارد. تمامی انسان‌ها در این فطرت و سرشت اولیه یکسان هستند: «یا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ»؛ یعنی «ای مردم! از پروردگارتان بپرهیزید که شما را از یک نفس واحد به وجود آورد»^۵. بنابراین، می‌توان گفت که همه افراد بشر، صرف‌نظر از دین و آیین، نژاد و مذهب، در مبانی فطری با یکدیگر مشترک‌اند. این مبانی به عنوان اصولی تعریف می‌شوند که رعایت آن‌ها ضروری و لازم است و عدم رعایت آن‌ها از حرمت برخوردار می‌باشد. در واقع، هدف حقوق، کمک به اجرای این مبانی است.

۱. مهرپور، حقوق بشر در اسناد بین المللی و موضع جمهوری اسلامی ایران، ص ۳۷.

۲. معین، فرهنگ معین، ذیل واژه بشر.

۳. جوادی آملی، فلسفه دین و فلسفه حقوق بشر، ص ۶۳.

۴. باقرزاده، جهان شمولی حقوق بشر در اسلام، ص ۸.

۵. نساء، آیه ۱

باید در نظر داشت که ریشه این اختلافات در نوع تغییر بشر از مبانی و اهداف حقوق و یا مصادیق آن نهفته است. هنگامی که میان انتخاب مبنا و هدف خلط شود یا آنچه که مبنا نیست، به عنوان مبنا در نظر گرفته شود، با نگرش‌ها و برداشت‌های متفاوتی مواجه خواهیم شد.^۱

از منظر اسلام، چه در نظام فردی و چه در نظام اجتماعی، هدف نهایی تمام احکام رسیدن به قرب و دستیابی به دریای بیکران رحمت است. در این نظام، طبیعت افراد به عنوان مبناى اولیه یا نزدیک و تأمین عدالت و رفاه اجتماعى به عنوان مبناى دور یا ثانویه مطرح می‌شود. بنابراین، می‌توان بیان کرد که در مکتب اسلام یک هدف عالی وجود دارد که دارای ارزش ذاتی است و آن، رسیدن به قله کمال انسانی است. سایر اهداف، به عنوان وسیله‌ای برای دستیابی به این هدف عالی محسوب می‌شوند و ارزش آن‌ها به‌طور نسبی است.

۳. آیات مرتبط با حقوق بشر در قرآن کریم

در زیر آیات مرتبط با حقوق بشر در قرآن کریم شرح داده می‌شود:

۳-۱. کرامت انسانی

آیه ۷۰ سوره اسراء، «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ»، به عنوان یکی از آیات کلیدی در زمینه حقوق بشر، به‌وضوح بر کرامت انسانی تأکید می‌کند. این آیه نشان می‌دهد که خداوند انسان‌ها را به عنوان موجوداتی باارزش و گرامی خلق کرده است. کرامت انسانی به معنای ارزش ذاتی هر فرد است که به‌طور طبیعی به او تعلق دارد و این ارزش هیچ‌گونه وابستگی به ویژگی‌های ظاهری، نژاد، دین یا جنسیت ندارد. این اصل، به‌ویژه در دنیای امروز که با چالش‌های نژادی و تبعیض‌های اجتماعی مواجه است، اهمیت بیشتری پیدا می‌کند. در جوامعی که هنوز تبعیض‌های نژادی و اجتماعی وجود دارد، تأکید بر کرامت انسانی می‌تواند به عنوان یک مبناى اخلاقی و اجتماعی برای مبارزه با این نابرابری‌ها عمل کند.

از آنجا که یکی از طرق تربیت و هدایت، همان دادن شخصیت به افراد است، در این آیه به بیان شخصیت والای نوع بشر و مواهب الهی نسبت به او می‌پردازد، تا با توجه به این ارزش فوق العاده به آسانی گوهر خود را

^۱ . منصوری لاریجانی، سیر تحول حقوق بشر و بررسی تطبیقی آن با حقوق بشر در اسلام، ص ۱۰۲

در تفسیر المیزان، علامه طباطبایی به این نکته اشاره می‌کند که این آیه نشان‌دهنده این است که عدالت باید در همه حال و در هر شرایطی رعایت شود و حتی در مواجهه با دشمنان، مسلمانان موظف به رفتار عادلانه هستند^۱. این دیدگاه تأکید می‌کند که عدالت نه تنها یک اصل اخلاقی بلکه یک وظیفه شرعی است که بر عهده مسلمانان قرار دارد.

در تفسیر روح المعانی، آلوسی نیز به این نکته اشاره می‌کند که این آیه نشان‌دهنده اهمیت رعایت حقوق دیگران، حتی در شرایط دشوار و در مواجهه با دشمنان است. او بیان می‌کند که رعایت عدالت در این شرایط می‌تواند به عنوان یک نشانه از صداقت و اخلاق‌مداری مسلمانان عمل کند^۲.

در نهج البلاغه، امام علی (علیه السلام) نیز به اهمیت عدالت و احترام به حقوق دیگران تأکید می‌کند. در خطبه ۲۱۶، ایشان می‌فرمایند: «بهترین مردم کسی است که در حق دیگران عدالت را رعایت کند و در برابر ظلم و ستم سکوت نکند». این سخن نشان‌دهنده این است که عدالت باید در تمامی ابعاد زندگی اجتماعی رعایت شود و حتی در مواجهه با دشمنان، باید بر اصول عدالت پایبند بود.

^۱. طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ص ۱۹۷.

^۲. آلوسی، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم، ص ۵۴.

نتیجه‌گیری

این مقاله با عنوان «بررسی و تحلیل آیات قرآن در زمینه حقوق بشر» به بررسی و تحلیل آیات قرآن در ارتباط با حقوق بشر پرداخته و به سوالات پژوهشی پاسخ داده است.

با توجه به چالش‌ها و انتقادات موجود در زمینه تفسیر آیات قرآن و حقوق بشر، این تحقیق می‌تواند به روشن شدن بسیاری از ابهامات کمک کند و به ایجاد دیالوگ‌های سازنده در زمینه حقوق بشر و دین منجر شود. در دنیای معاصر، فهم صحیح و علمی از آموزه‌های دینی در زمینه حقوق بشر ضروری است.

فرضیه پژوهش حاضر این است که آیات قرآن به‌طور مستقیم به اصول حقوق بشر اشاره دارند و تفسیرهای مختلف از این آیات می‌تواند منجر به برداشت‌های متفاوتی از حقوق بشر شود. همچنین، اصول حقوق بشر در قرآن با اصول مدرن حقوق بشر هم‌خوانی دارند.

نتایج حاصله: در ادامه به بررسی سؤالات پژوهش که در مقدمه مطرح گردید، پرداخته می‌شود: کدام آیات قرآن به‌طور مستقیم به حقوق بشر اشاره دارند و چه مضامینی را در این زمینه مطرح می‌کنند؟

آیات مختلفی در قرآن به حقوق بشر اشاره دارند، از جمله آیات مربوط به کرامت انسانی (آیه ۷۰ سوره اسراء)، عدالت (آیه ۱۳۵ سوره نساء)، آزادی (آیه ۲۵۶ سوره بقره)، حقوق زنان (آیه ۳۲ سوره نساء) و حق حیات (آیه ۳۲ سوره مائده).

چگونه تفسیرهای مختلف از آیات قرآن می‌تواند به برداشت‌های متفاوتی از حقوق بشر منجر شود؟ تفسیرهای مختلف از آیات قرآن می‌تواند به برداشت‌های متفاوتی از حقوق بشر منجر شود، زیرا هر مفسر ممکن است با توجه به زمینه فرهنگی، اجتماعی و تاریخی خود به تفسیر آیات بپردازد. این امر می‌تواند منجر به برداشت‌های محدود و نادرست از حقوق بشر شود.^۱

آیا اصول حقوق بشر در قرآن با اصول و مفاهیم مدرن حقوق بشر هم‌خوانی دارند؟ اصول حقوق بشر در قرآن با اصول و مفاهیم مدرن حقوق بشر هم‌خوانی دارند، به‌ویژه در زمینه‌های عدالت، آزادی و کرامت انسانی. با این حال، برخی تفسیرها ممکن است به محدودیت‌هایی منجر شوند که نیاز به بررسی و تحلیل دقیق‌تری دارد.^۱

^۱. باقرزاده، جهان شمولی حقوق بشر در اسلام، ص ۱۱.

چالش‌ها و محدودیت‌های موجود در تفسیر آیات قرآن در زمینه حقوق بشر چیست؟

چالش‌ها و محدودیت‌های موجود در تفسیر آیات قرآن شامل عدم وجود یک رویکرد واحد در تفسیر آیات و تأثیرات فرهنگی و اجتماعی بر تفسیرهاست. این مسائل می‌تواند به برداشت‌های متفاوت و گاهی نادرست از حقوق بشر منجر شود.^۱

آیا آموزه‌های قرآن در زمینه حقوق بشر می‌توانند به‌عنوان مبنایی برای توسعه سیاست‌های حقوق بشری در کشورهای اسلامی استفاده شوند؟

پاسخ این سؤال مثبت است. آموزه‌های قرآن در زمینه حقوق بشر می‌توانند به‌عنوان مبنایی برای توسعه سیاست‌های حقوق بشری در کشورهای اسلامی استفاده شوند. این آموزه‌ها می‌توانند به تقویت دیالوگ‌های بین‌المللی و فهم بهتر از حقوق بشر در جوامع اسلامی کمک کنند.^۲

در نهایت، قرآن کریم به‌عنوان یک منبع غنی از اصول و آموزه‌های مرتبط با حقوق بشر، می‌تواند به‌عنوان مبنایی برای توسعه و ترویج حقوق انسانی در جوامع اسلامی و غیر اسلامی مورد استفاده قرار گیرد. آیات مختلف قرآن به‌طور مستقیم به موضوعات کلیدی حقوق بشر اشاره دارند و مضامین آن‌ها می‌تواند به تحقق عدالت، آزادی، کرامت انسانی و همزیستی مسالمت‌آمیز کمک کند. با توجه به چالش‌های موجود در جوامع معاصر، توجه به این آموزه‌ها می‌تواند به ایجاد یک جامعه عادلانه و انسانی کمک نماید.

^۱. کاتوزیان، فلسفه حقوق، ج ۱، ص ۲۵.

^۲. مدرس، حقوق فطری یا مبانی حقوق بشر، ص ۱۷.

^۳. مهرپور، حقوق بشر در اسناد بین‌المللی و موضع جمهوری اسلامی ایران، ص ۴۹.

منابع و مأخذ

۱. قرآن کریم (ترجمه: ناصر مکارم شیرازی)
۲. نهج البلاغه.
- کتب:
۳. آلوسی، محمودبن عبدالله، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۱۵ هـ.ق.
۴. باقرزاده، محمدرضا، «جهان شمولی حقوق بشر در اسلام»، قم: مؤسسه امام خمینی، ۱۳۹۸ هـ.ش.
۵. جعفری لنگرودی، محمد جعفر، «مقدمه عمومی علم حقوق»، تهران: انتشارات کتابخانه گنج دانش، ۱۴۰۲ هـ.ش.
۶. جوادی آملی، عبدالله، «فلسفه دین و فلسفه حقوق بشر»، قم: نشر اسراء، ۱۳۸۹ هـ.ش.
۷. رزمجو، زهرا، «حقوق بشر در قرآن و سیره نبوی»، جمعیت هلال احمر حوزه نمایندگی ولی فقیه، ۱۳۹۵ هـ.ش.
۸. زمخشری، محمودبن عمر، «الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل»، بیروت: دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۵ هـ.ق.
۹. شیخ طوسی، «تبیان فی تفسیر القرآن»، قم: انتشارات اسلامی، ۱۳۸۱ هـ.ش.
۱۰. طباطبایی، محمدحسین، «المیزان فی تفسیر القرآن»، تهران: انتشارات اسلامی، ۱۳۷۴ هـ.ش.
۱۱. طبرسی، فضل بن حسن، «مجمع البیان فی تفسیر القرآن»، تهران: انتشارات اسماعیلیان، ۱۳۷۲ هـ.ش.
۱۲. قربانی، زین العابدین، «اسلام و حقوق بشر»، تهران: انتشارات کتابخانه صدر، ۱۳۹۵ هـ.ش.
۱۳. قطب، سید، «فی ظلال القرآن»، تهران: انتشارات دارالکتاب، ۱۳۹۰ هـ.ش.
۱۴. کاتوزیان، ناصر، «فلسفه حقوق»، ج ۱، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۳ هـ.ش.
۱۵. کدیور، محسن، «حق الناس (اسلام و حقوق بشر)»، تهران: انتشارات کویر، ۱۳۸۷ هـ.ش.
۱۶. مدرّس، علی، «حقوق فطری یا مبانی حقوق بشر»، تبریز: انتشارات نوبل، ۱۳۷۵ هـ.ش.
۱۷. معین، محمد، «فرهنگ معین»، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۹۱ هـ.ش.
۱۸. مکارم شیرازی، ناصر، «تفسیر نمونه»، تهران: دارالکتب اسلامی، ۱۳۸۶ هـ.ش.

۱۹. منصوری لاریجانی، اسماعیل، «سیر تحول حقوق بشر و بررسی تطبیقی آن با حقوق بشر در اسلام»، تهران: انتشارات تابان، ۱۳۹۶ هـ.ش.
۲۰. مهرپور، حسین، «حقوق بشر در اسناد بین المللی و موضع جمهوری اسلامی ایران»، تهران: انتشارات اطلاعات، ۱۳۸۶ هـ.ش.
۲۱. نوری، حسین و محمد مفتاح، «ترجمه تفسیر مجمع البیان»، ج ۱، تهران: انتشارات فراهانی، ۱۳۸۰ هـ.ش.
۲۲. واحدی، قدرت الله، «مقدمه علم حقوق»، تهران: انتشارات کتابخانه گنج دانش، ۱۳۹۹ هـ.ش.

مقالات:

۲۳. حسن، رفعت، «حقوق بشر در قرآن»، مجله فرهنگ و اجتماع، سوم فروردین ۱۳۹۶ هـ.ش.
۲۴. سلیمی زارع، مصطفی؛ قاضی زاده، کاظم، «کرامت انسانی در پرتو قرآن و روایات»، حوزه انسان و جامعه در قرآن، مجله بینات، شماره ۵۳، ۱۳۸۶ هـ.ش.
۲۵. صدر، سید موسی، «مبانی اعلامیه حقوق بشر در ترازوی قرآن»، پژوهش‌های قرآنی، ویژه نامه قرآن و حقوق، شماره ۳۴، ۱۳۸۲ هـ.ش.